

Відгук

офіційного опонента на дисертацію (монографію) Малиновського Артура Тимофійовича «Антропологія української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери» (Київ: Талком, 2020. – 560 с.), представлену на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей: 10. 01. 01. – українська література; 10.01. 05. – порівняльне літературознавство.

Дисертація (монографія) Малиновського А. Т. присвячена актуальній у сучасній гуманітаристиці проблемі культурного трансферу. Це порівняно нова методологія (уклалась у 80-х рр. ХХ ст.), в якій традиційна компаративістська проблематика органічно поєднується з новими підходами, методиками, інтерпретаціями, виробленими в період методологічної кризи і потреби вписати літературознавство в ширший науковий контекст. Концепція роботи зіперта на теоретичні постулати трансферу, сформульовані у фундаментальному дослідженні історії культур і цивілізацій М. Еспаня. Простежено відмінності між компаративізмом і культурним трансфером. По-перше, компаративістика вивчає замкнені культурні зони, застосовуючи при цьому абстрактні категорії, так звані зони порівнянь. По-друге, компаративістика послуговується синхронічними паралелями, не враховуючи належним чином історію, генезу зіставляваних явищ. По-третє, традиційні порівняльно-типологічні підходи зосереджені на протиставленні соціальних груп, а не на механізмах акультурації. Окрему увагу приділено зіставленню в компаративістиці ідентичних об'єктів, натомість нова методологія намагається дослідити *чуже* в структурі національної пам'яті.

У першому розділі дисертантом не лише проаналізовані праці зарубіжних і українських учених, а й сформульовано власну теоретичну концепцію, яка дозволяє розглянути новочасну українську літературу як перехідну систему,

перманентний синтез архаїки і модерності, канону і антиканону, традицій та інновацій. Привертають увагу розмисли про синергію канону, його здатність до амальгамності, поєднання різноманітних тенденцій усередині історико-літературного явища. Формування канону нової прози простежено у зв'язку з культурним трансфером як усебічним розглядом зчаста явищ несумісних, елітарних, високохудожніх і відверто вторинних, шаблонних, епігонських на кшталт котляревщини. Хотілося б, однак, більш розгорнутого висвітлення котляревщини як культурно-історичного і стильового явища нашого письменства на тлі світової літературної традиції, типологізації його в контексті пародії, національних варіантів тиражування в масовій свідомості відомих художньо-естетичних зразків.

Вартим уваги є те, що в дисертації системно і послідовно обґрунтовується потреба осмислення української літератури перших десятиріч XIX століття за межами вузької етнографічної проблематики, локальної культури, тубільної психології. З цією метою застосовуються нові підходи та інтерпретаційні практики на кшталт «нової філології» (К. Гірц), культурної антропології, дискурсивної природи наративу, особливою прагматикою народженою самою дійсністю тексту. Завдяки цим методикам текст стає «розпакованим», а етнографічна складова інтегрується безперервний потік людського досвіду. Дослідження емоцій у літературі наочно розкриває цей аспект, оскільки йдеться про «історичну етнографію емоцій» (за В. Редді), які стають інструментом розуміння історії, національного поступування, культурної географії. Доречно використані в роботі теорії «міметичної заразливості» (Л. Февр), «публічних образів почувань» (К. Гірц), «емоційних матриць» нації (А. Зорін), «геополітики емоцій» (Д. Муазі), риторики емоцій як «нарративних утворень» (Т. Сарбін) дозволяють усвідомити моделюючу роль емоцій у літературному творі.

У другому розділі дисертації увагу зосереджено на антропологічних складниках простору. Підрозділи побудовано згідно зі стратегіями національної поведінки в певних часопросторах. Дуже вдало ілюструються можливості ритуалу як архетипічної схеми, форми перемовин зі світом, переживання кризових станів, ініціацій та ін. Прикметно, що наголошується на особливій органічності і близькості ритуалу до українського повсякдення, виокремлюються різноманітні ідеологічні метафори, культурно-історична емблематика, за якою приховуються ширші сенси. Вдаючись до міжкультурних паралелей, аналізу метатексту, автор зіставляє гостинність як ритуал, форму дозвілля з гостинністю самої української літератури, яка з початку XIX століття стає надзвичайно відкритою системою, здатною до запозичень, творчої рецепції, справжнього діалогу з європейськими художніми парадигмами. Уведене в науковий інструментарій поняття граматики тексту в її співвідношенні з антропограмою як елементом, матрицею людської поведінки дозволяє Малиновському А. Т. вільно використовувати підходи, які виходять за межі літературознавчих, сусідять з культурною антропологією, етнологією, національною психологією. З цього погляду дослідженню притаманна міждисциплінарність, а порівняльно-типологічні екскурси здійснюються в площині культурної компаративістики. Доволі чітко в дисертації і в авторефераті на С. 12 зроблено методологічно важливий висновок: «Акцентовано *традиціоналістський* характер українського письменства, зосередженого на герметизації консервативних моделей поведінки, ройової і рольової комунікації, хуторянства, провінціалізму як захисної ідеології, демонстрації імперської лояльності, ідентичнісних маркерів. У контексті феноменології *перетину* досліджено зв'язок з поетикою уречевлення, тілесними практиками, ритуалами зустрічі з *Іншим* як чужим, інакшим, містерією пізнання *не-своєї* культури на помежів'ї».

Помітним є намагання автора розглянути деякі твори в декількох проєкціях, подекуди з надмірною деталізацією, акцентуванням багатовимірності художньої цілості і відкриттям нових неочікуваних ресурсів, можливостей перепрочитання добре знайомих читачеві текстів.

Безсумнівно сучасним і перспективним з точки зору наукової новизни, прагматики, інтердисциплінарних зв'язків є розділ третій «*Homo sentiens* в українській прозі. Архітектоніка чутливості у світлі теорії культурного трансферу». З опертям на дослідження І. Лімборського, Т. Гундорової, М. Шелера, Ф. Фанона, К. Юханнісон, Ж. Старобінського та ін. дослідник уперше вводить в український літературознавчий обіг поняття *homo sentiens* (людина чутлива) на позначення персонажного типу у вітчизняній літературі, враховуючи його ментальні, естетичні, культурно-історичні чинники. Емоції у творах Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Куліша, Т. Шевченка розглядаються в контексті просторових образів, національної історії, колективного народного досвіду, ментальності. Доречним є застосування психологічного поняття *інтеріоризації*, яке дозволяє простежити механізми перенесення слідів від подій минувшини, історичні спогади, легендарне минуле у внутрішній світ особистості, перетворити історію на емоційний образ, привід для самоідентифікації в національному колективному досвіді. Знову ж таки дається взнаки сучасна методологія, яка демонструє синтез літературознавства з історією ментальностей та історією ідей, базовими напрямками французької історичної школи «Анналів», зокрема її найвизначнішого представника Л. Февра. Посилаючись на його праці «Психологія та історія», «Чутливість та історія», Малиновський А. Т. простежує, як відбувається культурний трансфер між камерним світом людини і «великими наративами» історії, та ширше - викликами цивілізації. Цей процес, як зазначає дисертант, має свою архітектоніку, яка враховує заразливість, одночасність емоційних реакцій на історичні потрясіння, ритуалізацію почуттів і відчуттів. Звернення до

теоретичних ідей М. Блока, Ж. Ле Гофа, Ф. Броделя, обґрунтування ними історичного синтезу розширює межі дисертаційного дослідження, окреслює так званий «афективний поворот» літературознавства, його методологічну перспективу. Вартим уваги є те, що традиційні літературознавчі підходи не зникають з поля зору автора, органічно поєднуючись з інтеркультурним дискурсом. З цього погляду привертає увагу твердження на С. 210: «На цьому рівні *історична антропология* і підпорядкований їй метод *історичної семантики* цілком закономірно накладаються на *історичну поетику*, котра зосереджена на вивченні динаміки, гнучкості і надзвичайної мінливості літературних форм, канонів, образних рядів, художніх прийомів».

У кожному підрозділі на прикладі конкретних творів проілюстровано заявлені в теоретичній частині тези і положення. Так, палімпсестність чутливості Г. Квітки-Основ'яненка співвідноситься з новою філософією тексту, синтезом поетики жіночої душі, народної психології, проповідницької риторики, літературної традиції. Можливо, варто було б згадати тут інші тексти просвітницького спрямування з підвищеною увагою до сфери чутливості (наприклад, «Добрий пан», «Фенечка»). Доречним виглядало б зіставлення «Орисі» П. Куліша не лише з міжнародними сюжетами, а, скажімо, з тією ж «Суженою» О. Стороженка. Варто б було ширше виписати історіософський, ідеологічний контекст «Дівочого серця» Куліша. Хоча ці аналогії можуть бути предметом окремих розвідок, інших параграфів і підрозділів. У розділі про емоційність Малиновський А. Т. усе ж таки дотримується головної концептуальної лінії та інтерпретує емоційний світ творів з точки зору плавильного казана культури, тобто здатності емоції до моделювання, перетворення, пересотворення.

Хочеться відзначити, що об'єктом уваги дослідника є не лише почуття у вузькому значенні слова, а антропологічний досвід загалом. Тому неабиякий

інтерес викликають розмисли про фізичні відчуття, тілесність, їх соціальну природу, обумовленість середовищем.

У четвертому розділі «Поетика рамочних конструкцій / крос-текстові одиниці / емерджентність прози: синергетичні проєкції класичної прози» бачимо, як з начебто розрізнених, не пов'язаних між собою історико-літературних явищ постає система, побудована на засадах крос-культурного аналізу. Тексти аналізуються у синхронії і діячності, прискіплива увага до найдрібніших речей поєднується із системним аналізом, осмисленням конкретного автора, твору, художньої манери на рівні метатексту, літературного процесу, національної культури. Дисертантом зроблена одна з небагатьох спроб застосування складної інтердисциплінарної методології крос-культурного аналізу, синергетичної парадигми до класичної української літератури. Цикли М. Гоголя розглянуто крізь призму фреймових структур, жанрового узагальнення, генералізації, літературна урбаністика виглядає цілком сформованою системою вже у першій третині ХІХ століття, має свої центри, авторів, естетичні пріоритети. І харківський, і петербурзький тексти описані за допомогою так званих шифтерів, лейтмотивів, повторюваних культурно географічних топосів, фронтірної психології, історико-міфологічних екскурсів. Запропонований ракурс дослідження цих крос-текстових утворень приваблює поєднанням усталених, канонізованих описів міського тексту, його незмінних характеристик із сучасною деконструкцією, тлумаченням в постколоніальній перспективі. Щоправда, виникає питання, чому поряд з харківським і петербурзьким немає, скажімо, полтавського або київського? Адже ці урбаністичні простори у першій половині ХІХ століття вже були описані і навіть мали постійні топоси присутності в літературі. Можна було б також розширити письменницьку мапу і показати, як Полтава і Київ описані у так званих авторів другого ряду або українських прозаїків, які обрали російську мову і стали частиною імперського культурного простору (В. Наріжний, О. Сомов, А.

Погорельський). У такому разі культурний трансфер виглядав би більш наочним, усебічним, хоча з іншого боку розділ так структуровано, що, можливо, пропонувані нами фрагменти краще зробити предметом окремих розвідок у подальшому.

Безперечною новацією Малиновського А. Т. є обґрунтування доцільності застосування поняття емерджентності до української літератури першої половини ХІХ століття як літератури перехідного типу. Усебічно висвітлено теорію питання, розглянуто синергетичні концепції літератури (Ю. Барабаш, В. Зінченко, В. Свідзинський), виокремлено типологічні ряди, загальники, культурні універсалиї, що забезпечують тяглість і континуальність української культури. Знову ж таки дисертант співвідносить крос-культурний аналіз з постколоніальною перспективою, і це забезпечує цілісність дослідження, його методологічну чіткість. Адже навіть античні міфологічні підтексти згідно з логікою підрозділу про Шевченка несуть у собі інтенції спротиву, антиколоніальний струмінь. Вельми оригінальними і цікавими в плані філософської антропології постають роздуми про деконструкцію простору в прозі Квітки. Причому антропологічна проблематика висвітлюється за допомогою літературознавчого інструментарію, жанрового аналізу, пародіювання, критики імперського дискурсу, інтертекстуальних аналогій з травелогами реакційних російських белетристів. Ці зіставлення прочитуються і на тлі біографічних сюжетів, полеміки Квітки і українофоба О. Сенковського, посередницької ролі гоголівського наративу в цій колізії.

Без перебільшення можна стверджувати, що сильною позицією дисертації Малиновського А. Т. є п'ятий розділ «Трансляційні практики націєрозповідності. Мовлення, ідеологія, тропологічна поетика, національна історія». Доречним є розташування цього розділу останнім, адже в ньому продемонстровано, як націєтворчі процеси, політичний дискурс, ідеологія,

історія України втілюються в мовленнєвих жанрах, специфічній риториці, мовній грі. За допомогою цього лінгвістичного повороту досліджується колоніальна поведінка, форми мімікрії, культурної гібридизації, інтерпретації мови колонізатора з погляду колонізованого. Вельми цікавим є підхід до історії та форм її відтворення в літературі з точки зору тропів, риторичних стратегій, літературних жанрів, типів художності. У підрозділі багато екскурсів в історію, соціально-політичне життя, давню літературу, народну культуру та ін. Безумовно, це робить дослідження стереоскопічним, інтердисциплінарним.

Щодо недоліків, які присутні у дослідженні, то маю зауважити, що трапляються деякі недогляди. Наприклад відома праця Амвросія Метлинського “Взгляд на историческое развитие теории прозы и поэзии” у списку використаних джерел названа інакше: “Взгляд на историческое значение теории прозы и поэзии”. Викликають деякі сумніви щодо твердження стосовно чутливості як культурного трансфера, адже сфера емоцій, попри обжитість її у літературознавстві як типу авторської емоційності або модуса, занадто антропологічний фактор і швидше проблематизує психологічні аспекти антропологізації літератури, ніж самостійний культурний трансфер. Зважаючи на інтеграційні процеси в сучасній науці, “семіотику пристрастей” тощо, я приблизно здогадуюсь, що дисертант може відповісти на це зауваження (“Літературна емоціологія - багатовимірна царина, її продуктивність найбільша на стиках культурної антропології, етнології, постколоніальної теорії, історії ідей, просторового повороту” с.48), проте послідовно схиляюсь до виокремлення чутливості на засадах класичної теоретичної градації літературознавства. Інакше культурний трансфер перетвориться на такого собі теоретичного монстра, що всотує все і все нівелює.

Основні теоретичні положення дисертації вичерпно відображені в наукових публікаціях дисертанта; автореферат цілком відображає зміст дослідження, його актуальність та новизну.

За своєю актуальністю, теоретичним рівнем, новизною постановки і розв'язання порушених проблем, практичним значенням одержаних результатів дисертація Малиновського Артура Тимофійовича «Антропологія української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери» є самостійним завершеним дослідженням, важливим для сучасної науки про літературу.

Монографія відповідає «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197.

Отже, Малиновський Артур Тимофійович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями: 10. 01. 01. – українська література, 10.01. 05. – порівняльне літературознавство.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор

Бовсунівська Т. В.

Бовсунівська Т. В.
Начальник відділу кадрів
Львівського національного університету
імені Тараса Шевченка

15.06.2023

Вачар В. В.
Бовсунівська Т. В.

СЕКРЕТАР НАЧ
УЛЬНА Т. В.
15.06.2023р.

